

УДК 159.9:371

© І. М. Чорна, М. М. Чорний, 2016

І. М. Чорна, М. М. Чорний (м. Тернопіль)

ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Чорна І. М., Чорний М. М. Професіографічний аналіз професійної діяльності соціального працівника. У статті представлено основні аспекти професіографічного аналізу професійної діяльності соціального працівника. Систематизовано основні професійно-необхідні якості, аспекти та вимоги до професійної діяльності соціального працівника. Визначено вимоги до нахилів, інтересів та стану здоров'я соціального працівника. Проаналізовано професійні та моральні якості соціального працівника. Систематизовано різні наукові підходи до визначення професійних цінностей соціального працівника. Проаналізовано професійні принципи роботи соціального працівника.

Ключові слова: професіографія, соціальна робота, принципи, професійні цінності.

В Україні професія «соціальний працівник» введена до класифікатора професій, починаючи з 1990-х років. Діяльність соціального працівника, соціального педагога – це зона довіря між людьми, шлях до їх взаєморозуміння, взаємодопомоги і взаємовідповідальності. Кваліфікаційний рівень соціального працівника залежить не тільки від знань, умінь, навичок, а й від морального образу, який визначає його особистісні якості. Професійний рівень соціальної роботи вимагає, щоб цю професію обирали люди з особливими особистісними якостями.

Ефективність соціальної роботи залежить не тільки від рівня підготовки фахівця, його знань і досвіду, а й від особистісних характеристик, якостей, світоглядної сфери і життєвої позиції. Соціальний працівник повинен виробити для себе певну систему цінностей, яка має узгоджуватися із сутністю і змістом соціальної роботи, суспільними нормами і традиціями тощо. Більшість клієнтів вважає, що краще їх зрозуміє людина, яка має професійний і життєвий досвід, вміє проїнятися почуттями співрозмовника.

Соціальний працівник має справляти приємне враження зовнішнім виглядом, старанністю у створенні умов для поліпшення самопочуття інших людей. Йому доводиться вступати у взаємовідносини з представниками різних соціальних груп і професій, впливати на інших. Тому він повинен дбати про позитивне ставлення до нього, про те, щоб бути зрозумілим. На індивідуальне ставлення до конкретного фахівця опосередковано впливає суспільний престиж професії, тобто громадська думка.

Проблему професійної діяльності соціального працівника та його професійних якостей досліджували І.Грига, О.Іванова, М.І.Данилець, Л.Г.Коваль, І.Д.Зверєва, С.Р.Хлебик, В.Полтавець, Д.Лукас, О.Васильченко, Т.Семигіна, Ш.Рамон, Г.В.Романишин, О.С.Шевчук, С. Шардлоу, інш.

Мета дослідження: охарактеризувати вимоги до професійної діяльності соціального працівника.

Об'єкт: соціальний працівник.

Предмет: особливості професійної діяльності соціального працівника.

Завдання: 1. Визначити основні вимоги до професійної діяльності соціального працівника. 2. Проаналізувати професійні та моральні якості соціального працівника. 3. Проаналізувати професійні цінності соціального працівника.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукової літератури по предмету дослідження.

Соціальна робота відкриває простір для самореалізації тим, хто вміє співчувати, розуміти проблеми інших людей, допомогти їм жити гідно, попри фізичні обмеження, душевний злам чи життєву кризу. Для практичної діяльності в соціальній роботі потрібні також й інші якості та здібності, які значною мірою формуються в процесі оволодіння професією і визначаються специфікою завдань, зміст яких обумовлює спеціалізація соціальних працівників.

Соціальна робота належить до важких у фізичному та психологічному плані професій, оскільки соціальні працівники мають справу із складними і сумними сторонами людського життя. Таку роботу супроводжує надмірна втрата психічної енергії, що спричинює втому й емоційне виснаження. Процес соціальної роботи не завжди буває успішним і результативним, працівники зазнають невдач, переживають розчарування, набувають негативного досвіду. За таких умов наявність ідеального образу орієнтує на той високий професійний рівень, досягнення якого є метою справжніх фахівців.

Соціальна робота є сферою гуманітарної діяльності людини, а також назвою, визнаної в усьому світі спеціальності, заснованої на гуманному ставленні людини до людини. Вона відрізняється від філантропії (благодійництва) та інших видів діяльності, зорієнтованих на допомогу у вирішенні проблем окремої людини чи групи людей, розвиток у них техніки подолання труднощів і вироблення навичок самопомоги. Соціальна робота є суспільним явищем, активним елементом громадянського суспільства.

Сучасний **соціальний працівник** — це фахівець у галузі соціальної інженерії і соціальних технологій. Як соціолог і педагог, він має глибоко знати правові, моральні, психологічні регулятори життєдіяльності людей, має бути здатним і готовим прийти їм на допомогу, надавати їй кваліфіковано, доброзичливо і терпеливо [9].

Соціальний працівник має справляти приємне враження зовнішнім виглядом, старанністю у створенні умов для поліпшення самопочуття інших людей. Йому доводиться вступати у взаємовідносини з представниками різних соціальних груп і професій, впливати на інших. Тому він повинен дбати про позитивне ставлення до нього, про те, щоб бути зрозумілим. На індивідуальне ставлення до конкретного фахівця опосередковано впливає суспільний престиж професії, тобто громадська думка. З огляду на це в сучасному теоретичному обґрунтуванні соціальної роботи особливе місце посідають питання, пов'язані з формуванням позитивного іміджу соціальної роботи та образу, взірця, моделі соціального працівника. Наявність загальноприйнятого взірця дає змогу фахівцям сприймати його як еталон, на який слід орієнтуватися в щоденній діяльності.

Ідеальний образ соціального працівника висвітлює різнобічні аспекти міждисциплінарного характеру професії, складність і глибину взаємозв'язків, які виникають у процесі надання соціальної допомоги і підтримки. Складовими такого образу є: кваліфікаційні вимоги до спеціалістів різних рівнів (знання, навички, вміння, функції); психолого-педагогічна готовність до оволодіння професією (обізнаність із специфікою професії, її сутністю, рівень мотивації); особистісні якості, що зумовлюють професійне призначення спеціаліста (позитивна життєва спрямованість, дотримання етичних норм, цінностей, установок, риси характеру, що відповідають місці та завданням соціальної роботи). На формуванні ідеального образу соціального працівника позначаються такі **аспекти практичної діяльності**: фаховий портрет практичних соціальних працівників (їх сильні та слабкі сторони, професійні труднощі і ризики, професійна безпека, позитивний життєвий досвід у збереженні власної сім'ї, духовний досвід); суспільна позиція соціальних працівників у створенні умов для допомоги та підтримки людей, які опинилися в складних життєвих ситуаціях; налагоджена система супервізії (наставництва), яка допомагає соціальним працівникам краще долати труднощі й виконувати свої функції [1; 2; 3; 9].

Майбутній соціальний працівник повинен володіти такими **професійно-необхідними якостями**: комунікативні вміння, об'єктивність, відповідальність, сила волі, спостережливість, стійкість нервової системи (виключення неврозу), здатність ризикувати, ціннісні орієнтації, миролюбний стиль спілкування, вміння уникати конфліктні ситуації.

Вимоги до нахилів та інтересів. При прийнятті такого важливого стратегічного рішення в житті, як вибір професії "соціальний працівник", головну роль відіграють нахили до практичної діяльності саме в соціальній сфері. Ці нахили формуються залежно від суспільних умов життя кожної людини, рівня її розвитку. Нахил соціального працівника до професійної діяльності виявляється в його інтересі до роботи з унікальним об'єктом — людиною, прагнення бути корисним, бажання допомагати людям.

Професійно спілкуючись з різними людьми, соціальний працівник повинен надати їм допомогу у вирішенні проблем, що виникли в їх житті. Проблема кожного клієнта є своєрідною, життєві обставини індивідуально особливі. Фахівець із соціальної роботи працює в умовах, коли практично неможливо використати відпрацьовані алгоритми діяльності і потрібно постійно знаходити нестандартні рішення. Надзвичайно важливу роль відіграють вольові риси соціального працівника, його прагнення вступити в контакт з об'єктом, розгорнути пов'язану з ним діяльність. Інтерес відіграє надзвичайно важливу роль у житті і діяльності особистості. Він спонукає до діяльності, активізує цю діяльність. Коли людина зацікавлена тим, що вона робить, вона діє ініціативно, енергійно, жваво, отримуючи задоволення навіть тоді, коли робота складна і потребує великого напруження сил.

Медичні вимоги до стану здоров'я соціального працівника. Соціальними працівниками можуть бути особи, які не мають: ускладнених серцево-судинних захворювань; нервово-психічних захворювань, неврозів; хронічних соматичних захворювань у важкій формі (хвороб внутрішніх органів, ендокринної системи, опорно-рухового апарату (нерухомість)); порушень слуху (повна глухота); порушення мови.

Професіоналізм — це поєднання знань, умінь, досвіду, прийняття правильних рішень. Необхідний рівень загальноосвітніх знань. Щоб бути кваліфікованим фахівцем у соціальній сфері, потрібні знання з антропології, біології, анатомії та фізіології людини, психології, педагогіки, екології, інформатики, гігієни, валеології, Конституції України, законів України, постанов Кабінету Міністрів України, основ права та економіки.

Вимоги до соціального працівника. Професія соціального працівника спрямована на соціальну сферу, тому необхідною умовою для вибору цієї професії є соціальна спрямованість особистості, наявність відповідних соціальних якостей: гуманізму, доброзичливості, справедливості, відповідальності, терпеливості, врівноваженості, готовності стати на захист клієнта, прийти на допомогу, підтримати. Основою професійної діяльності соціального працівника є компетентність і професіоналізм. Компетентність означає відповідність рівня знань і умінь змісту виконуваних посадових обов'язків, а також умінь досягати мети. Компетентність забезпечується базовою освітою, самоосвітою у процесі практичної діяльності, вивченням досвіду, підвищенням кваліфікації на курсах, семінарах.

Фахівець із соціальної роботи повинен:

- знати теоретичні й методологічні засади соціальної роботи, її історичні корені, традиції, вітчизняний і зарубіжний досвід, сучасні завдання, методи організації соціального захисту населення;
- мати навички соціально-психологічного і ситуаційного аналізу, діагностики умов і рівня життєдіяльності різних соціальних категорій і груп населення;

- вміти проводити соціологічні дослідження, прогнозувати розвиток соціальних процесів і враховувати їх результати у своїй роботі, а також під час врегулювання соціальних конфліктів;
- володіти організаторськими здібностями, високою загальною культурою, педагогічним хистом, бути комунікабельним, товариським, співчутливим, чуйним, готовим до самопожертви;
- мати необхідну методико-психологічну підготовку, бути спостережливим, уважним, милосердним, витриманим, скромним тощо;
- бути готовим надавати кваліфіковану юридичну допомогу під час захисту прав клієнтів.
- виявляти й оцінювати ситуацію за необхідності розпочати, посилити, відновити, захистити чи довести до логічного завершення стосунки між людьми, із соціальними інститутами;
- оцінювати проблему, поставлену мету і способи її досягнення; вміти розробити план дій, спрямованих на відновлення або розвиток життєвих ресурсів і благополуччя людини;
- стимулювати індивіда до розв'язання проблем, уникнення стресів, особистісного розвитку;
- бути посередником між клієнтами й організаціями, структурами, що забезпечують людей ресурсами, послугами і можливостями;
- ефективно втручатися у процес розв'язання проблем дискримінованих і соціально вразливих груп населення;
- сприяти ефективному і гуманному функціонуванню систем, організацій, які забезпечують людей послугами, ресурсами і можливостями;
- брати активну участь у створенні нових систем послуг, ресурсів і можливостей, враховуючи запити споживачів послуг; прагнути нейтралізувати дії організацій, які створюють перешкоди для споживачів послуг;
- оцінювати ступінь втручання і досягнутих змін;
- постійно оцінювати свій професійний рівень і розвиток, поведінку і набуті навички;
- сприяти вдосконаленню послуг, розвиваючи професійні знання, підтримуючи стандарти й етичні норми професії [1; 6; 4; 11].

Професійні цінності соціального працівника — це ті ідеї та переконання, на які спираються соціальні працівники у процесі прийняття певного рішення. Вони є не просто ідеалами, а «набором критеріїв для прийняття рішень», від опанування якими залежить успішність професійної діяльності [9].

Деякі з цінностей, такі, наприклад, як заклик до соціального працівника поважати клієнта, сприяти його самовизначенню, зберігати конфіденційність, об'єктивне ставлення, проявляти чесність у взаємовідносинах і т. ін., тісно зв'язані з первинними цінностями соціальної роботи. Більше того, вони сприяють досягненню цілей, які базуються на первинних цінностях, тому їх можна назвати інструментальними цінностями, визначають шляхи взаємодії соціальних працівників один з одним для вдосконалення своєї професійної діяльності в напрямку актуалізації основних цінностей.

На думку науковців **головними цінностями соціальної роботи є такі:**

1. Основною турботою суспільства є індивід.
2. Між індивідом і суспільством існує взаємозв'язок.
3. Індивіди несуть взаємну відповідальність один перед одним.

4. Існують людські потреби, які є загальними для всіх, проте кожна людина суттєво відрізняється від інших і має свої специфічні потреби.

5. Істотною ознакою демократичного суспільства є повна реалізація особистісного потенціалу кожної людини і передбачення її соціальної відповідальності за активну участь в житті суспільства.

6. Суспільство несе відповідальність за надання індивіду допомоги у подоланні перешкод на шляху до його самореалізації [2; 3; 4; 5; 6; 8].

Професор Брістольського університету Філлайда Парслоу вважає, що найважливішими є такі **цінності** соціальної роботи: віра у цінність кожної особистості; віра у право кожного індивіда на самостійний вибір у житті; віра у можливість індивіда змінюватись.

В іншому ракурсі розглядає їх сучасний британський фахівець із соціальної роботи Шуламїт Рамон [7]. На його погляд, у роботі з людьми з функціональними обмеженнями й проблемами психічного здоров'я соціальний працівник має дотримуватися таких **цінностей**:

- насамперед людина. Кожній людині повинні бути гарантовані гідність і права, навіть якщо вона в силу різних обмежень не може цілковито використовувати їх, усі люди є однаково цінними для суспільства і для себе;
- повага до особистості. Належне соціальне обслуговування має відповідати потребам кожної людини, її почуттю власної гідності;
- право на самовизначення (право кожного розв'язувати власні проблеми, приймати раціональні й до цільні рішення, визнання того, що людина глибше і інших знає себе і має право на помилку);
- право на залежність (жоден індивід не може бути цілком самодостатнім, взаємозалежність людей є позитивним і цілком нормальним станом);
- наснаження (робота з клієнтами соціальних служб повинна вселяти їм віру в себе і свої можливості, прагнення відновити і використовувати свої особисті громадські й людські здатності) [7].

Професійні принципи роботи соціального працівника: не завдавай шкоди; не перебільшуй ролі допомоги; демонструй, що ти перебуваєш поряд із клієнтом заради нього; будь доступним, відкритим, природним, гнучким, толерантним; утримуйся від критичних суджень; підтримуй добрі стосунки з клієнтом; вір у здатність клієнта до змін; перетворюй незадоволення на прагнення змін; орієнтуйся на прагнення і бажання клієнта; роби тільки те, що необхідно; спирайся на добру волю, згоду клієнта; допомагай людям якомога більше дізнатися про «ні ресурси і можливості їх розкриття; збільшуй кількість варіантів вибору для клієнта; будь реалістичним; практикуй те, що знаєш, і те, у що віриш; продовжуй навчання [9].

Таким чином, норми професійної етики встановлюють певні межі діяльності соціального працівника, вони підказують йому, що дозволено, а чого не можна робити при виконанні своїх службових обов'язків. Запорукою дотримання цих норм є наявність у соціального працівника таких моральних якостей, як гуманістичні настанови, альтруїзм, особиста відповідальність, достатній рівень інтелекту, емоційна врівноваженість, ввічливість, тактовність, простота, порядність, доброта і відчуття справедливості, почуття власної гідності, нарешті, високий рівень особистої культури [2; 6; 8].

Аналіз результатів, проведеного нами наукового дослідження, дає підстави зробити наступні **висновки**:

1. Сучасний **соціальний працівник** — це фахівець у галузі соціальної інженерії і соціальних технологій. Як соціолог і педагог, він має глибоко знати правові, моральні, психологічні регулятори життєдіяльності людей, має бути здатним і готовим прийти їм на допомогу, надавати їй кваліфіковано, доброзичливо і терпеливо.

Фахівець із соціальної роботи — це особа, яка має необхідні інтелектуальні, моральні, особистісні якості для виконання особливого, інтегрованого, універсального виду діяльності у соціальній сфері.

2. Для забезпечення якісної роботи соціальний працівник повинен володіти **професійно-необхідними якостями** та відповідати загальним **вимогам** до фахівця даної спеціальності.

3. Важливе місце в етиці соціальної роботи відведено **цінностям**, тобто морально-етичним орієнтирам діяльності соціальних працівників. Існують різні класифікації цінностей соціальної роботи, але всі вони ґрунтуються на сприйнятті людини як найвищої цінності та повазі до її різноманітних прав. У соціальній роботі інколи розробляють цінності та принципи, які стосуються роботи з певною групою клієнтів, чи певної форми соціальної роботи, чи діяльності конкретної соціальної служби.

4. Соціальні працівники повинні спиратися у своїй діяльності як на загальнолюдські **моральні та етичні принципи**, так і на професійну деонтологію, тобто систему моральних норм, вироблених у межах професійного співтовариства.

5. Вимоги, завдання та обов'язки соціальних працівників, зазвичай, зафіксовані у програмних документах національних асоціацій соціальних працівників, передусім, етичних кодексах, посадових інструкціях.

6. Професійна підготовка фахівця із соціальної роботи ґрунтується на кваліфікаційних вимогах, що поєднують у собі сукупність професійних вимог, характеристик, показників, цінностей, ролей, функцій тощо.

Перспективи подальших досліджень: ми усвідомлюємо, що наше дослідження не вичерпує усієї глибини даної проблеми і вбачаємо необхідність продовження досліджень в аспекті діагностики та формування професійно-необхідних якостей соціального працівника.

Література

1. *Грига І.* Культурні передумови виникнення соціальної роботи в Україні / І. Грига, О.Іванова // Соціальна політика і соціальна робота. — 1997. — №2-3(3,4). — С. 95-107.
2. *Данилець М. І.* Етика соціальної роботи: принципи і стандарти / М. І. Данилець // Соціальна політика і соціальна робота. — 1998. — № 4. — С.67-75.
3. *Інформаційно-методичний бюлетень Української Асоціації соціальних педагогів і спеціалістів по соціальній роботі.* — Донецьк, 1992. — № 1. — С. 89.
4. *Коваль Л. Г.* Соціальна педагогіка / Соціальна робота : Навч. Посібник / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлєбїк. — К.: ІЗМН, 1997. — 392 с.
5. *Полтавець В.* Етичні принципи та цінності соціальної роботи / В. Полтавець, Д. Лукас, О. Васильченко // Соціальна робота в Україні: перші кроки. — К.: К М Академія, 2000. — С. 36.
6. *Полтавець В.* Система соціальних служб та соціального обслуговування в Україні / В. Полтавець, О. Іванова, Т. Семигіна // Соціальна робота в Україні: перші кроки — К.: К М Academia, 2000. — С. 112-129.
7. *Рамон Ш.* Принципы и концептуальные знания / Ш.Рамон // За пределами ухода в сообществе: Опыт нормализации и интеграции.— К.-Амстердам: Ассоциация психиатров Украины, 1996. — С. 26 — 31.
8. *Романишин Г. В.* Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України. Г. В. Романишин // Соціальна політика і соціальна робота. — 2003. — № 1. — С. 20.

9. Семігіна Т. В. Введення у соціальну роботу: Навч. посібник / Т. В. Семігіна, І. М. Грига, О. С. Шевчук та ін. — К.: Фенікс, 2001. — С. 11-16.
10. Соціальна робота: Короткий енциклопедичний словник. — К.: УДЦССМ, 2002. — 535с.
11. Шадлоу С. Значення змін у соціальній роботі / С. Шадлоу. — К., 1995. — 142 с.
12. <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>

Черная И. М., Черный М. М. Профессиографический анализ профессиональной деятельности социального работника. В статье представлены основные аспекты профессиографического анализа профессиональной деятельности социального работника. Систематизированы основные профессионально-необходимые качества, аспекты и требования к профессиональной деятельности социального работника. Определены требования к наклонностям, интересам и состоянию здоровья социального работника. Проанализированы профессиональные и моральные качества социального работника. Систематизированы различные научные подходы к определению профессиональных ценностей социального работника. Проанализированы профессиональные принципы работы социального работника.

Ключевые слова: Профессиография, социальная работа, принципы, профессиональные ценности.

Chorna Y.M., Chorny M.M. Professiographic analysis of social worker's professional activity. The article presents the main aspects of professiographic analysis of professional activity of social worker. Systematized the basic vocational needed qualities, aspects and requirements for the professional activity of social worker. Defined the requirements to aptitudes, interests and health of social worker Analyzed the professional and moral qualities of a social worker. Systematized various scientific approaches to determine professional values of social worker. Analyzed the professional principles of social worker.

Keywords: description of the profession, social work, principles, professional values.

Відомості про авторів:

Чорна Ірина Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка;

Чорний Михайло Михайлович – студент 3 курсу юридичного факультету, спеціальність «Соціальна робота», Тернопільського національного економічного університету.

Статтю подано до друку 30.01.2016.

УДК 159.922.6-055.2:172.3

© С. І. Кучер, 2016

С. І. Кучер (м. Київ)

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ ЯК УМОВИ ЇХ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО МАЙБУТЬОГО МАТЕРИНСТВА

Кучер С. І. Формування толерантності жінок різного віку як умова їх психологічної готовності до материнства. Проблема психологічної готовності до материнства, свідоме батьківство на сьогоднішній день є маловивченою. Основними підходами, що застосовуються при вивченні психологічної готовності до материнства, як такої, є безпосереднє вивчення психологічної готовності до материнства. Крім того, часто відбувається змішування понять